

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.15421/391986>

Бутрин-Бока Н. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Тернопільського національного економічного університету

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ДІТЕЙ-ІНВАЛІДІВ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

HISTORY OF BECOMING LEGISLATION IN RELATION TO LEGAL STATUTE A CHILDREN-INVALIDS ON WALKS IN THE LIFE OF UKRAINE

Ця стаття присвячена дослідженню питання історії становлення законодавства щодо правового становища дітей-інвалідів. Окреслено низку документів, що сприяли закладенню законодавчого фундаменту, який слугував регулятором відносин між державою, суспільством та дітьми-інвалідами. Держава зобов'язана не лише на формальному рівні забезпечувати нормальний розвиток дітей-інвалідів, але й втілювати в життя необхідні засоби для функціонування. Соціальний захист інвалідів із боку держави полягає в наданні грошової допомоги, засобів пересування, протезування, орієнтації і сприйняття інформації, пристосованого житла, у встановленні опіки або стороннього догляду, а також пристосованні забудови населених пунктів, громадського транспорту, засобів комунікацій і зв'язку до особливостей інвалідів. Грошова допомога виплачується відповідно до чинного законодавства. Своєю чергою, місцеві органи державної влади зобов'язані забезпечувати інвалідам необхідні умови для вільного доступу і користування культурно-видовищними закладами і спортивними спорудами, для занять фізкультурною і спортом, а також забезпечувати надання спеціального спортивного інвентарю. З урахуванням необхідності наближення національного законодавства до міжнародного державі ще потрібно звернути увагу на проблеми, які виникають у людей з інвалідністю: вони часто позбавлені змоги брати участь в економічному житті. І це більше питання побутових бар'єрів, а не спроможності людей з інвалідністю працювати. Через це великий відсоток людей з інвалідністю опиняється на межі бідності. Тому кейс нормативних актів мав бути інструментом реалізації прав дітей-інвалідів саме зараз. Доведено, що побудова правової бази виходить із того, що не лише декларується той чи інший набір гарантій для осіб з обмеженими фізичними можливостями, а й законодавчо встановлюється процедура їх впровадження і контролю за реалізацією, яка здатна забезпечити втілення всієї сукупності соціальних прав осіб з обмеженими фізичними можливостями в суспільному житті.

Ключові слова: дитина, права, соціальний захист, правовий захист, дитина-інвалід, законодавство, приписи, охорона прав, здібності, соціальна допомога.

This article is sanctified to research of question of history of becoming of legislation in relation to legal position of children-invalids. The row of documents, that assisted the bookmark of legislative foundation, that became the regulator of relations between the state, society and children-invalids, is outlined. The state is under an obligation not only at formal level to provide normal development of children-invalids but also incarnate in life necessary facilities for functioning. Social defence of invalids from the side of the state consists in the provision of benefit, motor, orientation and perception of information, adjusted accommodation vehicles, in establishment of guardianship or extraneous supervision, and also adaptation of building of settlements, public transport, facilities of communications and connection to the features of invalids. A manual is paid in accordance with a current legislation. In turn, local public authorities are under an obligation to provide to the invalids necessary terms for free access and using in a civilized manner-spectacle establishments and sport building, for engaging in physical education and sport, and also to provide grant the special sport to the inventory. Taking into account the necessity of approaching of national legislation to international to the state it is yet needed to pay attention to problems that arise up for people with disability : they are often confined and possibilities to participate in economic life. And it is a greater question of domestic barriers, but not possibilities of people with disability to work. From it, the large percent of people with disability appears on verge of poverty. Therefore, normative acts must be the instrument of realization of rights for children-invalids exactly now. It is well-proven that construction of the legal framework is based on the fact that not only is declared a particular set of guarantees for persons with disabilities, and the law establishes a procedure for their implementation and control over the implementation, which is able to ensure the implementation of the totality of social rights of persons.

Key words: child, rights, social defence, legal defense, child-invalid, legislation, binding overs, guard of rights, ability, social help.

Сучасне становище дітей в Україні викликає обґрунтоване хвилювання суспільства і вимагає нових підходів до аналізу і вирішення цієї проблеми, оскільки соціально-економічні труднощі, у першу чергу, зачіпають інтереси найбільш слабкої категорії громадян – дітей. Не зменшуються випадки сирітства, викрадення дітей, продаж їх за кордон, народження дітей неповноцінних у розумовому та фізичному відношенні. Невпинно зростає кількість дітей, що вживають алкоголь та наркотики. Не вдається

зупинити збільшення правопорушень і злочинів, як вчинюваних неповнолітніми, так і стосовно них. Не менш складною є проблема забезпечення достатнього життєвого рівня неповнолітніх.

Оскільки в Україні діти становлять чверть населення, проблема захисту законних прав та інтересів дітей є особливо актуальною. Дитину жодним чином не можна прирівнювати до дорослої людини, у тому числі й у правових аспектах. Дитина має бути забезпечена особливими правами, особливим

захистом, які мають часовий вимір і спеціальне призначення. Дитина, як і кожна людська істота, від народження має права людини. Але вона повинна мати ще й додаткові, особливі права. Для того, щоб дитина стала зрілою людиною у всіх відношеннях, їй необхідно мати певні спеціальні, додаткові можливості. Отже, права дитини – це певні спеціальні можливості, які необхідні людині віком до 18 років для існування і досягнення зрілості. Особливі права дитини – це «права росту», зумовлені її фізичною, розумовою, духовною незрілістю [1].

Сучасні науковці до цього часу так і не дійшли однієї думки щодо визначення таких понять, як «інвалід», «інвалідність», «дитина-інвалід». У сьогоденні дедалі частіше використовуються вислови: «люди з особливими потребами», «люди з обмеженими можливостями», «люди з функціональними обмеженнями», «особи з фізичними та/або розумовими вадами», «діти-інваліди», «дефектні діти», «нетипові діти», «аномальні діти», «неповноцінні діти», «діти зі специфічними потребами», «діти з труднощами» тощо. У законодавчій практиці доволі частіше використовуються терміни «інвалід» і «дитина-інвалід», що характеризує різні аспекти та підходи до проблеми і пояснює недоліки в законотворчій діяльності та юридичній практиці.

Термін «інвалід» походить від латинського кореня (valid – діючий, повноцінний, здатний) і означає «непридатний, неповноцінний». У різні часові періоди та історичні епохи термін трактували по-різному. Вперше офіційно пояснюється поняття «інвалід» у Декларації про права інвалідів (1975): «Інвалідом є будь-яка особа, яка не може самостійно забезпечити повністю чи частково потреби нормального і/чи соціального життя через ваду, вроджену або набуту, фізичні чи розумові здібності» [2]. Так, термін «інвалід» розуміється як комплекс заходів із соціальної турботи про працевлаштування і побут людини з обмеженими можливостями, відповідно, значне місце відводиться медико-соціальному напряму [3; 4]. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III термін «дитина-інвалід» тлумачиться як дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту [5]. У Законі України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» від 6 жовтня 2005 р. № 2961-IV дитина-інвалід визначається як особою віком до 18 років (повноліття) зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що призводить до обмеження нормальної життєдіяльності та викликає необхідність надання їй соціальної допомоги і захисту [6].

Тобто законодавець однаково тлумачить термін «дитина-інвалід», але в першому випадку дитину називають дитиною, а у другому – особою.

Схилиючись до історичних періодів розвитку терміна «інвалід», можемо спостерігати, що в різ-

ні часи застосовувалося дещо різне значення. Так, у X ст. він мав значення «не від бога» і викликалося презирством суспільстві до такого роду людей, а ось вже у XX ст. у його суть було закладено таке поняття, яке «функціонально недієздатна особа» [7].

З часів Київської Русі, за панування князя Володимира Святославовича існував певний список серед переліку політичних та церковних людей, який закріплювався з-поміж світських людей, які підлягали особливому судочинству, серед них – «каліка», «хромець». Людина з вадою розвитку тлумачилась як «каліка», «хромець», «сліпець», про що свідчать пам'ятки давньоруської літератури. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. поширився термін «інвалід», який мав значення «той, що відслужив, заслужений воїн, який непристосований до служби через каліцтво, поранення, старезність» [8, с. 486].

У традиціях українського народу завжди була турбота про дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Турботу про таких дітей, як правило, брала на себе громада. У XVI–XVII ст. в Росії при церквах на людські пожертви створювалися сиротинці, в яких виховувалися покинуті діти. За часів Київської Русі існувала практика передачі дитини в сім'ю на «вигодування», яка успішно функціонувала до 1918 р., за радянських часів типовою картиною для України було виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в закладах колективного утримання. Вже в 1921 р. в Україні налічувалося 1844 дитячих будинків для безпритульних дітей та напівсиріт із незаможних родин, в яких виховувалися 98 890 дітей.

Також інвалідами називали військовослужбовців у XX ст., які одержали каліцтва на війні, захищаючи інтереси держави, саме тому держава зобов'язувалася їх утримувати. На початку минулого століття, а точніше з 1930-х рр. термін «інвалід» почали вживати стосовно осіб, які стали непрацездатними через хворобу. Що стосується другої половини минулого століття, то з 70-х рр. це поняття почали розуміти як стан організму, що характеризується повною чи частковою втратою працездатності, стійкими змінами у функціонуванні організму [8, с. 487].

На теренах сучасної України термін «інвалід» фігурує в законодавчих документах України. Проте чимало учених, а також фахівців вважають це поняття дискримінаційним. Відповідно, стала можливою заміна терміна «інвалід» більш коректнішим, що дає змогу розглядати цю категорію осіб як рівноправних членів соціуму без присвоєння їм певного «особливого статусу» і таких, які потребують юридичного захисту та соціальної підтримки [9, с. 223].

Соціальні джерела правової форми соціального забезпечення мають свої моральні засади суспільства, які містяться також у соціальних джерелах правової форми соціального забезпечення, а саме присутні такі категорії, як чуйність та співчуття, справедливість та людяність, а також важливо згадати благодійність, що спрямовано на підтримку людини, яка фізично об'єктивно неспроможна забезпечити себе, у тому числі тих, кого вона утримує.

Основою цього інституту є прагнення людських спільнот забезпечити одна одну зі сторони публічного інтересу, а саме забезпечити підтримку фізичного існування людського суспільства, захист слабких людей, тобто немічних, хворих, інвалідів, дітей, якщо узагальнити, то можна сказати непрацездатних, осіб, які ще або вже не в змозі власною працею утримувати себе та тих, що перебувають на їхньому утриманні. Це прагнення здійснювалось поза державним регулюванням, проте, водночас діяла його допомога.

Князь Володимир у 996 р. видав Устав, яким доручав духовенству й церковним структурам здійснювати опікування й нагляд за лікарнями, лазнями, притулками для одиноких і встановив для благодійних закладів «десятину». Князь Володимир вжив багато благодійницьких заходів: заснував училища для навчання убогих людей, богодільні, запровадив народні свята, на яких влаштовувалося «годування» убогих, сиріт, вдів, бездомних, роздавалася щедра милостиня. Князь Ярослав Володимирович заснував сирітське училище, де опікував і утримував 300 юнаків.

Фахівці вважають, що «Руська Правда» князя Ярослава була першим слов'янським законом, в якому закріплювалося подібне до соціальної програми.

Велику роль у становленні інституту соціальної допомоги відіграло християнство. Єпископ Переяславський Єфрем, відомий як будівничий «строєній банних і врачевен», у 1091 р. побудував для бідних і сиріт лікарні, призначив для них медиків, постановив, щоб хворих доглядали й лікували безплатно й в інших містах. Народними осередками милосердя були благодійні заклади для поранених і старих воїнів Запорозької вільної республіки. При монастирях – Печерському в Києві, Чернігівському, Лебединському монастирі поблизу Чигирини, при Левківському храмі біля Овруча – скрізь засновувались шпиталі для немічних, сирітські приюти, богодільні. Особливо ця діяльність активізувалась під час воєнних дій [10].

Згодом відбулося посилення організаційної діяльності різних організацій та установ щодо вдосконалення форм підтримки соціально вразливих верств населення. Зокрема, поширення набула соціальна діяльність українських братств – православних громадських об'єднань. Так, у передмістях Львова у XIV ст. було відкрито чотири лікарні; Київське братство мало свою школу і шпиталі для людей убогих, «уломних», як духовних і цивільних, так і лицарських; у Кам'янці-Подільському функціонував вірменський шпиталь, утримуваний на кошти місцевої громади, де лікували хворих різних національностей.

Після того, як Україна перейшла під протекторат Росії, Петро I, прагнучи викоринити псевдожebraцтво, заборонив під погрозою штрафу до 5 крб подавати милостиню безпосередньо тим, хто її просить, а радив благодійникам робити це в шпиталях та інших подібних місцях. Саме за Петра I було закладено основи державної системи соціального забезпечення в Росії. Ним було доручено Священному Синоду та державним адміністраціям приступити до «облаштування лікарень, богодільень, сирітських притулків,

будинків для опіки незаконно народжених немовлят, для людей, що марно вештаються, та їм подібних».

Катерина II свого роду підняла систему соціальної опіки на новий щабель, видавши 1 вересня 1763 р. Маніфест про заснування виховних будинків для сиріт, а у 1775 р. встановила державну систему опіки «для всіх цивільних верств», яка охоплювала народні школи, сирітські будинки, аптеки, шпиталі, будинки для уражених невиліковними хворобами, для божевільних, виправлення аморальних. Як бачимо, тут значно розширилося розуміння соціальних справ, по суті було закладено підвалини соціальної політики [11]. Для цих справ виділялися кошти, надавалися права містам, поселенням і приватним особам створювати такі заклади, особисто жертвувати нужденним. Сама імператриця віддала для цієї мети 150 000 крб. Вельможі довели цю суму до 500 000 крб. Поширення набули різноманітні благодійницькі заклади. Так, у 1854 р. Було створено «Відомство імператриці Марії», яке об'єднувало мережу благодійних установ. Проте не варто забувати, що саме в цей час у Росії існувало кріпосне право, за якого поміщик міг продати, подарувати чи навіть убити кріпака. Для таких громадян не було жодного захисту ні для інвалідів, ні для дітей, ні для дорослих громадян із боку держави, у тому числі не могло бути й мови про державну соціальну допомогу [12, с. 8].

Соціальна допомога здійснювалася, у тому числі, селянською громадою, яка діяла на засадах самоврядування. Громада мала сирітську раду та сирітського суддю, існували й притулки для убогих. Одним із духовних центрів була українська церква, яка поєднувала храм, школу і шпиталь. На початку XX ст. велику соціальну роботу провадило культурно-освітнє товариство «Просвіта». У 1918 р. у Києві організовано Українське товариство Червоного Хреста, яке відіграло значну роль в організації допомоги біженцям, інвалідам, дітям-сиротам, військовополоненим, а також створювало шпиталі, пункти харчування, провадило санітарну освіту населення.

Узагальнення московського вченого професора Р.І. Іванова ґрунтувалися на докапіталістичному періоді основних соціально-правових форм матеріального забезпечення старих і непрацездатних осіб відповідного віку, що своєю чергою передбачало право на утримання як привілей, який надавався державним чиновникам і військовим у разі виходу у відставку за віком або у зв'язку з каліцтвом, отриманим на війні. Також до зазначених форм належали такі правові інститути благодійного характеру: опіка й піклування (що включали також встановлення опіки та піклування над дітьми-інвалідами), цивільно-правове забезпечення в межах сімейних відносин, державна допомога для найбільш вразливих верств населення, колективна взаємодопомога всередині селянської громади та деякі інші [13, с. 381].

Реабілітаційними заходами, що проводилися медичними закладами, передбачається розробка індивідуальної програми реабілітації, що є обов'язковою і має обов'язковий характер для виконання державними органами, підприємствами, а також установа-

ми та організаціями. У судовому порядку законодавство забезпечує захист прав та інтересів, якщо інше не встановлено законом.

Міністерство праці і соціальної політики України, Міністерство охорони здоров'я України та місцеві ради народних депутатів України з допомогою державного управління здійснюють забезпечення соціальної захищеності інвалідів. Представники республіканських громадських організацій інвалідів є членами колегій згаданих міністерств. Міністерство праці і соціальної політики України разом з іншими міністерствами і відомствами, а також місцеві ради народних депутатів, громадські організації інвалідів здійснюють розробку й координацію довгострокових і короткострокових програм реалізації державної політики щодо інвалідів і контролюють їх виконання.

Згідно з Інструкцією про встановлення груп інвалідності від 28 грудня 1991 р. № 16.01/20 встановлюються групи інвалідності в Україні. Перша, друга, третя група інвалідності встановлюються залежно від важкості захворювань. Встановлюються групи інвалідності після проведення діагностики, лікувальних та реабілітаційних заходів. Рішення приймається на основі оцінювання комплексу клінічного, психологічного, соціально-побутового і професійного фактору. У процесі прийняття цього рішення враховуються: характер захворювань, ступінь порушення функціональних можливостей, ефективність лікування і реабілітаційні заходи, стан компенсаторних механізмів, клінічні і трудові прогнози, можливість соціальної адаптації, потреба в різних видах соціальної допомоги, особисті установки, конкретні умови і зміст праці, професійна підготовка, вік та ін. [14].

Огляд медико-соціальними експертними комісіями проводиться за допомогою комплексного обстеження всіх систем організму хворого, при цьому не береться до уваги дефект. Ця процедура робиться до того, аби уможливити об'єктивну оцінку стану здоров'я і ступеня соціальної адаптації, з цією метою використовуються функціональні та лабораторні методи дослідження, які дають дані з допомогою опитування хворого і аналізу необхідних документів. При цьому варто звернути увагу на особисті установки інваліда і можливість соціальної адаптації. Лише в разі дотримання принципів медичної етики і деонтології проводиться огляд.

У разі винесення рішення про інвалідність складається індивідуальна програма реабілітації, яка передбачає послідовне проведення раніше медико-соціальних заходів, внаслідок чого розглядаються питання щодо потреби в різних видах реабілітації, а також у соціально-побутових послугах, матеріальній допомозі.

Нестійкі, зворотні морфологічні зміни і порушення функцій органів і систем організму тягнуть за собою проведення періодичного огляду інвалідів через 1–3 роки, щоб спостерігати за ефективністю лікування і проведенням реабілітаційних заходів, при цьому враховується стан здоров'я особи та ступінь соціальної адаптації.

Стійкі, незворотні морфологічні зміни і порушення функцій органів та систем організму, неможливість поліпшити перебігу захворювання та відновити соціальну адаптацію внаслідок неефективності вжитих реабілітаційних заходів призводять до встановлення інвалідності без зазначення строку переогляду.

Перша група інвалідності характеризується вираженим обмеженням життєдіяльності, що зумовлюється захворюваннями та наслідками травм із присутністю вроджених дефектів, які призводять до різкої соціальної дезадаптації, через що особа неспроможна навчатися, спілкуватися, орієнтуватися, контролювати свою поведінку, пересуватися, обслуговувати себе, брати участь у трудовій діяльності, внаслідок чого виникає потреба у постійному сторонньому догляді чи допомозі. У разі забезпечення засобами компенсації анатомічних дефектів чи порушення функцій організму створюються спеціальні умови праці на виробництві [15].

Щоб встановити другу групу інвалідності, необхідне різке вираження обмеження життєдіяльності, яке зумовлюється захворюваннями та наслідками травм, вродженими дефектами. Такі особи не потребують постійного стороннього догляду чи допомоги, проте в них різко виражена соціальна дезадаптація внаслідок утруднення навчання, орієнтації, спілкування, а також контролю за своєю поведінкою, пересуванням, самообслуговуванням, участю в трудовій діяльності чи за неможливості працювати.

Третя група інвалідності встановлюється тоді, коли є обмеження життєдіяльності, яке зумовлюється захворюваннями, а також наслідками травм, уродженими дефектами, які призводять до зниження можливості соціальної адаптації внаслідок вираженої важкості в навчанні, спілкуванні, пересуванні, участі у трудовій діяльності.

Нині державна політика соціального захисту інвалідів здійснюється відповідно до законів України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та інших законодавчих актів, норми яких визначають додаткові державні соціальні гарантії окремим категоріям інвалідів: інвалідам війни, інвалідам із числа осіб, котрі постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, інвалідам із числа військовослужбовців, допомогу дітям війни, у тому числі тим, хто є інвалідами з дитинства тощо [1].

Таке законодавче розмежування питань соціального захисту інвалідів унеможливило реалізацію соціальної політики в єдиному напрямі для всіх категорій громадян.

З метою поліпшення соціального захисту дітей-інвалідів 16 листопада 2000 р. Верховною Радою України прийнято Закон України «Про державну соціальну допомогу інвалідам із дитинства та дітям-інвалідам». Цим законом передбачені заходи, спрямовані на поліпшення матеріального забезпечення

дітей-інвалідів та інвалідів із дитинства, зокрема цим категоріям інвалідів надається право на державну соціальну допомогу, яка виплачується замість пенсії.

Правові аспекти щодо освіти інвалідів містяться в законах України «Про освіту», «Про дошкільнє виховання», «Про загальну середню освіту» тощо. Значну увагу приділено вирішенню проблем дітей з особливостями психічного і фізичного розвитку в Національній доктрині розвитку освіти, затвердженій Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347.

Законодавством України про працю передбачена система пільг для працюючих інвалідів, працівників, які мають дітей-інвалідів. Встановлення цих пільг спрямоване на створення умов для реалізації інвалідам повною мірою свого конституційного права на працю, на створення умов для продуктивної та безпечної праці інвалідів під час прийому на роботу та звільнення з неї.

Нормативно-правова база з питань соціального захисту інвалідів була значно розширена в останні роки. До Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» були внесені суттєві зміни і доповнення щодо оподаткування, створення належних умов для соціально-трудової та професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями, створення умов для працевлаштування та ін. [11].

Для поліпшення умов перевезення пасажирів з ураженням опорно-рухового апарату у вересні 2001 р. Кабінетом Міністрів України прийнято розпорядження «Про розробку та організацію серій-

ного виробництва міських пасажирських автобусів і тролейбусів, переобладнаних або обладнаних спеціальними пристроями для перевезення інвалідів на візках». Передбачено серійний випуск уніфікованих вітчизняних транспортних засобів, які б забезпечували маломобільним групам населення, насамперед інвалідам на візках, рівні з іншими громадянами можливості в користуванні міським пасажирським транспортом.

Соціальна підтримка осіб з обмеженими фізичними можливостями є одним із пріоритетних напрямів Стратегії подолання бідності, затвердженої Указом Президента України від 15 серпня 2001 р. № 637, оскільки інвалідність тісно пов'язана з бідністю.

Зроблені певні кроки зі створення правової бази у сфері реабілітації інвалідів. Указами Президента України затверджено Національну програму професійної реабілітації та зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями, створено Всеукраїнський центр професійної реабілітації інвалідів, постановою Кабінету Міністрів України схвалено Концепцію ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів в Україні та ін.

Побудова правової бази виходить із того, що не лише декларується той чи інший набір гарантій для осіб з обмеженими фізичними можливостями, а й законодавчо встановлюється процедура їх впровадження і контролю за реалізацією, яка здатна забезпечити втілення всієї сукупності соціальних прав осіб з обмеженими фізичними можливостями в суспільному житті [16].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Основи соціального захисту інвалідів в Україні. URL: <http://megapredmet.ru/1-62390.html>.
2. Соціальний захист інвалідів в Україні. URL: http://bar-just.at.ua/news/socialnij_zakhist_invalidiv_v_ukrajini/2014-10-01-476.
3. Євченко О. Деякі аспекти особистих прав дитини в міжнародних актах, Конституції України і національному законодавстві. *Історія в школах України*. 1997. № 4. С. 38–40.
4. Міжнародний день інвалідів. URL: <http://www.pilga.in.ua/node/32>.
5. Про охорону дитинства : Закон України від 30.11.2017 р. *Урядовий кур'єр*. 2017.
6. Про реабілітацію інвалідів в Україні : Закон України від 07.08.2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017.
7. Факультативні протоколи до Конвенції про права дитини. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/children>.
8. Дікова-Фаворська О. Специфічні групи осіб з обмеженими можливостями здоров'я у фокусі соціології : монографія. 2009. С. 486–487.
9. Лангмейер Й., Матейчик З. Психическая депривация в детском возрасте. Прага : Авиценум, 1984. 223 с.
10. Правовий та соціальний захист інвалідів в Україні. URL: http://www.danilov.lg.ua/author/1/ebook/11689/-_bez_avtora/pravoviy_ta_sotsialnij_zahist_invalidiv_v_ukrajini/read/10.
11. Соціальна робота з інвалідами. URL: http://megalib.com.ua/content/2732_55_Socialna_robota_z_invalidami.html
12. Права дитини : Посібник для журналістів. Київ, 2002. С. 8-10.
13. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. Київ, 2005. 381 с.
14. Право соціального забезпечення. URL: http://studopedia.com.ua/1_46191_pravo-samoviznachennya.html.
15. Соціальне забезпечення. URL: <http://chito.in.ua/navchalenij-posibnik-dlya-studentiv-specialnosti-socialna-pe.html?page=5>.
16. Основи соціального захисту інвалідів в Україні. URL: https://www.ztbljust.gov.ua/structure/Osnovi_sotsialnogo_zahistu_invalidiv_v_Ukrajini/.